

بازسازی قصرشیرین از روایت تا واقعیت پژوهشی برای دست یافتن به محتوای نظری طرح‌های بازسازی

بیژن کلهرنیا*

دانشجوی دکترای شهرسازی، دانشکده شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.
(تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۶/۱، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۱/۱۰/۱۷)

چکیده

افزایش آثار مخرب سوانح طبیعی نشان می‌دهد که برنامه‌ریزی‌های جامع تری برای جبران آثار این رویدادها باید انجام شود. توصیه‌های جهانی بر ادغام تجربه‌ها و توجه به محتوای نظری بازسازی‌ها تأکید دارد. منظور از جنبه‌های نظری، یکپارچه‌سازی دیدگاه‌ها و راهبردها برای رسیدن به چارچوب نظری جامعی در رویارویی با مسائل بازسازی می‌باشد. قصرشیرین، نمونه‌ای از شهرهایی است که پس از جنگ بازسازی شدند و الگوی مناسبی برای بررسی محتوای نظری و تجربی روند بازسازی می‌باشد. فرضیه تحقیق آن است که هم‌اندیشی درباره آنچه که باید انجام شود و انتخاب راه کارهای مناسب برای اجرا، نظمی ایجاد می‌کند که ماهیت و محتوای نظری دارد و موجب هدایت روند بازسازی می‌شود. در این تحقیق با استفاده از روش تحقیق کیفی و محتوایی و مصاحبه با افراد مرتبط، این نتایج به دست آمد که محتوای نظری روند بازسازی با گفتمان میان عوامل دینفع آغاز و تشکیل می‌شود، نیازهای بازسازی و مصلحت عمومی را تشخیص می‌دهد، نظرات دینفعان را به تصمیم‌های اجرایی تبدیل می‌کند، فاصله تصمیم‌گیری و اجرا را کاهش می‌دهد و چشم‌انداز آینده شهر را ترسیم می‌کند.

واژه‌های کلیدی

بازسازی، محتوای نظری، گفتمان، مصالح عمومی، دینفعان.

*تلفن: ۰۰۸۳۱-۸۲۳۲۵۸۵، نمابر: ۰۰۸۳۱-۸۲۱۴۲۳۶، E-mail: bizhankalhornia@yahoo.com

مقدمه

قصرشیرین نمونه‌ای است از شهرهایی که پس از جنگ بازسازی شدند و الگوی مناسبی است که بررسی محتوای نظری و تجربی آن می‌تواند به تقویت بنیان‌های برنامه ریزی کاهش آسیب‌های سوانح کمک کند.

قصرشیرین قبل از جنگ حدود ۲۵۰۰۰ نفر جمعیت داشت و شهری زیبا با باغ‌های فراوان و اقتصاد فعال تجارت مرزی بود. رودخانه الوند، بناهای زیبا، بازار پر رونق، آب و هوای گرمسیری و زمستان‌های معتدل، تپه باغ‌ها و طبیعت سرشار پیرامونی، بخشی از جاذبه‌های گردشگری شهر بود، مرز رسمی خسروی در پانزده کیلومتری غرب شهر با تبادل زوار و کالاها موقعیت تجاری و گردشگری شهر را پایدار می‌کرد. در تمام طول جنگ قصرشیرین در تصرف عراقی‌ها باقی ماند. سرانجام هنگامی که آنان شهر را تخلیه کردند، نیمی از شهر تسطیح شده و آثار بناها از میان رفته بود. از مرکز شهر تلی از خاک به جا مانده بود و بسیاری از باغ‌های مرکبات و نخل‌های انبوه سوزانده و خشک شده بود. دیدن ویرانه‌های شهر در پایان جنگ شاید دلیل اصلی ایجاد وحدت و عزم ساکنان آن برای ساختن دوباره شهر و بازگرداندن حیات و رونق گذشته به آن بود.

طرح بازسازی قصرشیرین از همان آغاز، ابزاری شد برای هدایت و ساماندهی جریان خودجوش باززنده سازی شهر. جریان بازسازی نیز مجموعه‌ای شد از اقدامات اجرایی، فعالیت شهرداری و مدیریت بازسازی، شکل‌گیری نهادهای مردمی و سازمان یافتن مجموعه مهندسی بازسازی و تهیه و تصویب قوانین و ضوابط تعیین حقوق ساکنان.

اما چه عاملی سبب پیوند این عناصر و حرکت آنها در مسیر جریانی منظم و هدفمند شد؟ چگونه درک مشترکی از آنچه که باید انجام گیرد به وجود آمد؟ مشکل اساسی فاصله تصمیم‌گیری تا اجرا با وجود آن همه مشکلات چگونه به حداقل کاهش یافت؟ این سؤال‌ها و بسیاری سؤال‌های دیگر، نشان دهنده عامل دیگری ورای مردم، دولت، شهرداری و طرح بازسازی است، که در گیرودار آن همه مشکلات توانسته است کار بازسازی را به سوی هدف هدایت کند و بین عوامل دخیل در بازسازی هماهنگی ایجاد کند، نیازها را تشخیص دهد و سرانجام منافع فردی را به مصلحت عمومی تبدیل نماید. این عامل می‌تواند همان یکپارچه سازی دیدگاه‌ها و سیاست‌ها و انتخاب راهبردهایی باشد که مورد تأیید مراجع جهانی است، که می‌تواند به تصمیم‌گیری‌های صحیح کمک کند و شباهت‌هایی نیز به نظریه‌های جدید شهرسازی دارد.

سوانح طبیعی و جنگ، بر زندگی و معیشت و کالبد شهرها گاه چنان تأثیرات مخربی می‌گذارد که تبدیل به فاجعه بزرگ ملی می‌شود. گستردگی بافت‌های فرسوده و آماده نبودن شهرها برای رویارویی با سوانح و نداشتن برنامه مشخصی برای پیشگیری قبل از واقعه و جبران آثار پس از واقعه، موجب تداخل آثار سوانح با مخاطرات گسترده تری می‌شود که پس از حادثه خود را نشان می‌دهند. زلزله‌های اخیر آذربایجان و جنوب شرق ایران و توجه به سوابق آسیب‌های جنگ تحمیلی و زلزله‌های بم و رودبار و لرستان، نشان می‌دهد که این رویدادها، چالشی ملی است و در چارچوب‌های گسترده تری باید به برنامه ریزی برای رویارویی با آنها پرداخت. برای سازماندهی و مدیریت کاهش مخاطرات، به نظر می‌رسد از یک سو باید به تدارک سیاست‌ها و راهبردها و تهیه برنامه‌های جامع ملی و از سوی دیگر به بررسی همه جانبه هریک از سوانح و یافتن نقاط مشترک آنها و ادغام تجربه‌ها برای جبران آثار حادثه و سپس سازندگی و تجدید سازمان کالبدی و اجتماعی و معیشتی نقاط آسیب دیده پرداخت. تجارب جهانی بر ادغام برنامه‌های توسعه پایدار و اتخاذ راهبردهای مشارکت عوامل دخیل در بازسازی همه جانبه و ایجاد توانایی‌های ضروری در سطح ملی برای مدیریت کاهش خطرات، تأکید دارد. وجه دیگر تجارب جهانی به ضرورت استخراج راهبردها و محتوای تجربی و نظری هریک از سوانح اشاره دارد!

یکی از شکاف‌های موجود در مدیریت آسیب‌های سوانح، فاصله بین جنبه‌های نظری و راهبردهای پایه با اقدامات عملی و واکنش‌های متناسب در برابر مهار آسیب‌ها و اثرات آنها است. منظور از جنبه‌های نظری می‌تواند یکپارچه سازی تشخیص ضرورت‌ها، دیدگاه‌ها، سیاست‌ها و تدابیر، انتخاب راهبردها و هدف‌ها و راهکارهای مناسب برخورد با موضوع و رسیدن به چارچوب‌های نظری جامع برای سازمان دادن و تقویت بنیان‌های تصمیم‌گیری صحیح در رویارویی با مسائل بازسازی، باشد. یکی از اقدامات راهبردی برای کاهش فاصله گفته شده، بازنگری در تجارب گذشته و رویدادهای بزرگ و ارزیابی محتوای فکری و نظری آنها می‌تواند باشد. از این نظر، تجارب دوره بازسازی پس از جنگ، زمینه گسترده‌ای است که هنوز جای تحقیق و بررسی دارد و می‌تواند ادبیات تجربی و نظری بازسازی مناطق آسیب دیده را برای برنامه ریزی و تصمیم‌گیری بهتر، غنی سازد.

هدف تحقیق

نتیجه‌گیری بهتر، مقایسه‌هایی بین طرح بازسازی قصرشیرین و طرح بازسازی بم صورت گرفته است. طرح بازسازی قصرشیرین در اینجا نمونه و الگویی است از سایر طرح‌های بازسازی که در آن زمان بر محور سیاست‌های مشابهی در زمینه بازسازی تهیه شده‌اند.

هدف این تحقیق، کاوش در محتوای نظری طرح بازسازی قصرشیرین و یکپارچه سازی دیدگاه‌ها، سیاست‌ها و راهبردهایی است که منجر به هدایت طرح شده است. برای

۱۵۰۰ کیلومتر بسیاری از شهرها و روستاها را تخریب کرد و آسیب رساند (کامروا، ۱۳۶۴، ۱۲۸). تجارب هشت سال جنگ و بازسازی صدها شهر و روستا و تکرار زلزله‌های مخرب در مناطق مختلف ایران، نشان داده است که در شهرسازی ایران باید آمادگی لازم را برای حفاظت شهرها در برابر سوانح و توانایی و دانش کافی برای بازسازی و تجدید حیات آنها را در صورت وقوع حادثه‌ها، داشته باشد. با فرض اینکه روش‌های متداول تهیه طرح‌های شهرسازی در صورت بروز آسیب‌های گسترده شهری، فاقد کارایی لازم و کافی برای پاسخگویی به ضرورت‌های بازسازی است، بازگشت به تجارب بازسازی شهرها در طول جنگ تحمیلی و در دوره بازسازی پس از جنگ، به دلیل گستردگی تجارب بازسازی، زمینه و اطلاعات و یافته‌های ارزنده‌ای را برای تدوین سیاست‌ها و راهبردهای بازسازی و به دنبال آن تنظیم الگوی مطالعاتی ویژه‌ای برای رویارویی با سوانح به دست می‌دهد. دست یافتن به چنین الگویی، مستلزم شناخت فرآیند بازسازی و یکپارچه سازی محتوای نظری آن است. در صورتی که در سایر طرح‌های بازسازی نیز چنین روندی طی شود می‌تواند منجر به تهیه الگوی شهرسازی خاصی برای کاربرد در هنگام بروز سوانح شود.

علل انتخاب قصرشیرین

هرچند در جنگ تحمیلی، شهرها و روستاهای فراوانی آسیب دیدند، ولی دو شهر خرمشهر در استان خوزستان و قصرشیرین در استان کرمانشاه به دلیل نقشی که در جنگ تحمیلی داشتند، نام آور شدند. خرمشهر از این نظر که نماد آزادسازی و پیروزی در جنگ بود (عرصه، ۱۳۶۹، ۲۳) و قصرشیرین از این جنبه که به کلی ویران شد و هشت سال در تصرف عراقی‌ها باقی ماند و نماد مظلومیت بسیاری از شهرها و روستاهای آسیب دیده در جنگ بود (دفتر فنی، ۱۳۶۸، ۵۶). به همین سبب، بازسازی شهرها و روستاهای استان خوزستان بر محور خرمشهر (عرصه، ۱۳۶۹، ۲۳)، و استان کرمانشاه بر محور قصرشیرین انجام شد (دفتر فنی، ۱۳۶۸، ۵۶). شهرهای گیلان غرب، سرپل ذهاب، نوسود و نودشه نیز براساس الگوی قصرشیرین بازسازی شدند و تا انتهای دوره، این شهر همچنان الگوی بازسازی شهرهای غرب کشور بود^۲ (همان).

معرفی مقاله و بخش‌های آن

مقاله حاضر تحلیلی است در مورد اساسی‌ترین دوره آسیب پذیری شهرها و روستاها با تمرکز بر الگوی بازسازی قصرشیرین با هدف روشن ساختن مبانی نظری و فکری الگوی مذکور. قصرشیرین در اینجا، نماد همه شهرهایی است که در غرب ایران براساس این الگو بازسازی شدند. با توجه به تکرار و شتاب‌گیری بازسازی مناطق آسیب دیده در زلزله‌های اخیر و بنا به پیشنهاد کارگروه تخصصی توسعه شهری با محوریت سوانح طبیعی در دومین اجلاس وزرای مسکن و شهرسازی آسیا-اقیانوسیه در مورد تجمیع تجارب بازسازی، انتقال محتوای نظری طرح بازسازی

فرضیه تحقیق

فرضیه این تحقیق آن است که در جریان اقداماتی که برای بازسازی شهرها در هنگام سوانح انجام می‌شود، شیوه برخورد نهادهای مسئول و مردم و ساکنان و بازماندگان سانحه و سایر عوامل مؤثر در جریان بازسازی، نظمی را به وجود می‌آورد که ماهیت نظری دارد و به نظریه‌های شهرسازی نیز شباهت‌هایی دارد و هسته کانونی و عامل محرک جریان بازسازی است و سایر عوامل مؤثر را در جهت اجرا و رسیدن به هدف‌های بازسازی متشکل می‌سازد. این فرضیه را می‌توان چنین تفسیر کرد که «هم اندیشی و تبادل نظر و گفتگو» درباره آنچه که باید انجام شود و انتخاب راه کارهای مناسب و تصمیم‌گیری برای شیوه صحیح اجرای تصمیم‌ها، بین گروه‌های مختلف ذینفع نظمی فکری و نظری ایجاد می‌کند که موجب هدایت روند بازسازی و تجدید حیات شهر می‌شود.

روش تحقیق

برای اثبات فرضیه گفته شده، نیاز به روش تحقیق ویژه‌ای بود که بتواند رسیدن به نتایج تحقیق را ممکن سازد. این تحقیق ابتدا شامل مراجعه به اسناد بازسازی قصرشیرین و طرح بازسازی شهر و استخراج و تحلیل کیفی و محتوایی آنها بود. اما این منابع محتوای کیفی و زنده جریان بازسازی را توضیح نمی‌دادند. در اینجا روش مناسب برای کشف و دریافت محتوای نظری بازسازی مراجعه به افراد مؤثر و مطلع و مصاحبه با آنان و دست یافتن به عمق جریان بازسازی را هدایت می‌کرد و سپس تحلیل کیفی یافته‌ها و تفسیر آنها بود. با توجه به گذشت ۲۲ سال از آغاز بازسازی قصرشیرین برای دست یافتن به اطلاعات مستقیم و قابل استناد پرسشنامه جامعی تهیه شد و با ۲۱ نفر از افرادی که در هنگام بازسازی حضور و نقش مستقیم داشتند همزمان با تکمیل پرسشنامه مصاحبه عمیق نیز انجام شد، سپس یافته‌های تحقیق با تعاریف شناخته شده نظریه شهرسازی و دیدگاه‌های جدید بازسازی مقایسه تطبیقی شد تا شکل گرفتن چارچوب نظری خاص در روند بازسازی قصرشیرین امکان‌سنجی شود. مصاحبه شدگان، مرکب از فرهنگیان، کارمندان دولت، کارکنان شهرداری و ثبت اسناد و صاحبان مشاغل آزاد بودند. دو نفر از این افراد در هنگام بازسازی از جمله معتمدان منتخب ساکنان شهر برای تشخیص املاک و مراجعه به نهادهای عمومی برای تثبیت حقوق مالکیت صاحبان املاک مسکونی بودند. جداول ۱ تا ۸، نشان دهنده نظرات کمی پرسش شدگان از مراحل آغازین تا زمان شکل‌گیری جریان بازسازی است. ولی محتوای کیفی مصاحبه‌ها و تفسیر آنها که در پیوست جدول‌ها آمده است، محتوای گفتگوها را روشن کرده است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

جنگ تحمیلی از آذربایجان غربی تا خوزستان در طول

رویه‌ای و محتوایی قرار می‌گیرند. حاصل این دوگانگی‌ها سرانجام تلاقی آنها و پیدایش نظریه‌های جدید شهرسازی است (Fainstein, 2000, 4). ضرورت پرداختن به نظریه از آنجا است که شهرسازی روند دخالت آگاهانه و هدفمند برای تغییر و اصلاح و بهبود رویدادهای جاری در شهر است و نظریه‌ها به این مداخله مشروعیت می‌بخشند (Friedmann, 1987, 41-45).

(۱) همه نظریه‌های شهرسازی بر محور مناقشه دیرپای منافع و مصلحت عمومی تحول یافته‌اند. چالش شهرسازی امروز، یافتن راه حل‌های مشروع و کارآمد برای تأمین مصلحت عمومی است. و در هر زمانی و مکانی به دنبال آن می‌باشد (همان). (۲) کاربرد نظریه‌ها جنبه مکانی دارد و رفت و برگشت بین تجارب می‌تواند خاص همان مکان باشد و بر پایه مسائل پیش آمده در آنجا و با تدارک قواعد ویژه‌ای برای حل مشکلات پدید آمده سازمان داده شود (Friedmann quoted in Needham, 2004, 6). (۳) در شهرسازی به طور کلی نظریه‌ها ابزار شناخت هستند و دسته‌ای از پدیده‌ها را که بین آنها در یک موضوع خاص هماهنگی و مشابهت وجود داشته باشد، تبیین و تشریح می‌کنند (Brooks, 2001, 193).

(۴) موضوع اصلی نظریه‌ها، طرح سؤالات مربوط به پدیده مورد بررسی، پاسخ به مجهولات، درک چگونگی پدیده و عوامل تأثیرگذار بر آن و کشف عناصر تشکیل دهنده پدیده می‌باشد. نظریه‌ها به پیش بینی آینده می‌پردازند و سعی در توصیف کاملی از وضعیت آینده می‌کنند. همچنین حالات نرمال و غیرنرمال را توصیف می‌کنند و نظم طبیعی ممکن را که باید اصل قرار گیرد، مشخص می‌سازند، در شرایط مختلف کاربرد دارند و تعمیم پذیر هستند (بحرینی، ۱۳۸۶).

(۵) هدف نظریه‌های شهرسازی رسیدن به شهر خوب است. یعنی شهر ایده آل چیست و چگونه می‌توان به آن رسید؟ (همان). (۶) نظریه‌ها تشخیص اقدامات صحیح برای رسیدن به هدف‌ها و انتخاب گزینه‌های ممکن برای این روند را ممکن می‌سازند (Brooks, 2001, 193).

(۷) کار نظریه‌های شهرسازی امروز حذف فاصله میان تصمیم‌گیری و اجرا و به نتیجه رساندن فرآیند و فراهم کردن امکان اجرای تصمیم‌ها در چارچوب ایجاد هماهنگی و اجماع نظرات بین گروه‌های ذینفع از طریق آموزش، فراهم کردن شرایط گفت‌وگو و نقد هر آن چیزی است که سلطه آن ممکن است مانع به نتیجه رسیدن فرآیند گفت‌وگو شود (بحرینی، ۱۳۸۶).

۱-۲- رویکرد به مسأله بازسازی

بازسازی مرحله‌ای از اقدامات پس از سانحه است که طی آن، ساکنان شهر به تدریج فعالیت‌های عادی خود را آغاز می‌کنند و به ساخت مسکن، راه اندازی کسب و کار می‌پردازند (بهزادفر، ۱۳۸۲، ۲۷). دوره‌های پس از سانحه شامل مرحله امداد و نجات، سروسامان دادن به مشکلات فوری و دوره بازسازی است، که شروع آن ممکن است چند ماه پس از بحران باشد (خورشیدیان، ۱۳۹۰، ۱۱۳). بازسازی، می‌تواند سه گونه‌ی دولتی، مردمی و مشارکتی

قصرشیرین به عنوان الگوی بازسازی شهرهای آسیب دیده در جنگ می‌تواند کمک مؤثری به بسط و تقویت مبانی نظری و اندیشه‌های بازسازی شهرها و روستاهای آسیب دیده باشد. در صورت تهیه طرح جامع کاهش آسیب‌های سوانح و تلاش برای یافتن رویه‌های مشترک در بازسازی‌ها، این تجارب می‌تواند مفید واقع شود. براین اساس بخش‌های این مقاله عبارتند از: ۱- مقدمه، که شرح آن گذشت و چگونگی دست یافتن به نتایج و اثبات فرضیه را روشن کرد.

۲- چارچوب نظری و رویکرد به مسأله بازسازی که طی آن ابتدا ماهیت نظریه شهرسازی توضیح داده شده است. براساس شناخت از نظریه‌های شهرسازی تلاش شده تا ماهیت و محتوای نظری و فکری فرآیند بازسازی تبیین و توصیف و استخراج شود. ۳- ادامه چارچوب نظری به مسأله بازسازی و شناخت و معرفی آن از دیدگاه‌های مختلف پرداخته و در ادامه، بازسازی قصرشیرین و محتوای کلی آن از دیدگاه روش‌های امروزی بازسازی با تأکید بر «جامعه محوری» توصیف شده است.

۴- ادامه این بخش از مطالعات در بند ۲ به وضعیت شهر در آغاز بازسازی و سپس مراحل بازسازی شهر براساس یافته‌های مصاحبه‌ها پرداخته و تمام فرآیند بازسازی را از آغاز تا مرحله تصمیم‌گیری و اجراء روشن کرده است.

۵- شناخت مسائل بازسازی قصرشیرین در بند ۳ و تحلیل نهایی نظرات مصاحبه‌شدگان در بند ۴، مقدمه‌ای است برای ورود به شناخت محتوای نظری بازسازی قصرشیرین.

۶- در بند ۵ با توجه به یافته‌های بندهای قبلی، امکان تحلیل و شناخت فرآیند نظری مطالعات فراهم شده است. در این بخش ضمن اشاره به یافته‌های روند بازسازی محتوای نظری هر یک از دستاوردهای بازسازی استخراج شده است.

۷- در انتهای تحقیق و در نتیجه، یافته‌های نظری بخش ۵، یعنی فرآیند بازسازی کنار هم گذاشته شده و نتیجه نهایی آن که شامل اثبات فرضیه‌های اولیه است، ارائه شده است.

۱-۱- چارچوب نظری و رویکرد به مسأله بازسازی

از آنجا که محتوای نظری طرح‌های بازسازی شباهت‌هایی با نظریه شهرسازی دارد، قبل از بحث و بررسی چگونگی بازسازی قصرشیرین لازم است به ماهیت نظریه شهرسازی به صورت اجمالی پرداخته شود، تا به کمک آن بتوان محتوای نظری در روند بازسازی شهر را ارزیابی کرد.

۱-۱- ماهیت نظریه شهرسازی

در یک نگاه کوتاه می‌توان نظریه شهرسازی را، درونمایه شناخت و ابزار مداخله شهرسازی، راهنمای هدایت حرکت و توجیه‌کننده چگونگی کنش و اجرای تصمیم‌های شهرسازی، تعریف کرد. بنابراین نظریه‌ها برآمده از مباحث مختلفی هستند که شهرسازی را بر شهر منطبق می‌سازند. در عمل، نظریه‌ها در جریان تحول خود تحت تأثیر طیف گسترده‌ای از انگاره‌های

عراقی‌ها آنچه را که با ارزش و قابل استفاده بود به تاراج برده و بقیه شهر را در هم کوبیده بودند. امکان آمد و رفت و ارزیابی وضع موجود در میان تل آوارها و تخریب‌ها وجود نداشت. ساکنان شهر برای تعیین تکلیف به شهرداری و مراجع عمومی هجوم آورده بودند و انتظار داشتند که از مسئولان واکنش‌های جدی و اساسی برای بازسازی ببینند (دفتر فنی، ۱۳۶۸، ۱۷-۲۱).

۲- مراحل بازسازی قصرشیرین

مصاحبه‌هایی که با افراد منتخب صورت گرفت و محتوای اسناد بازسازی و طرح بازسازی قصرشیرین گویای آن است که بازسازی شهر چهار مرحله پیاپی داشته است. جدول ۱ نشان‌دهنده نظرات پرسش‌شوندگان در مورد این مراحل می‌باشد.

۲-۱- مرحله آغازین

به نظر مصاحبه‌شوندگان، شروع بازسازی همزمان بوده است با مراجعه انبوه ساکنان شهر برای تعیین تکلیف املاک و دارایی‌ها و فراهم کردن امکان سکونت در شهر و تجدید فعالیت و کسب و کار. در این مرحله، نهادهای مسئول بازسازی در حال سازماندهی و یافتن راه کارهای اولیه بودند و امکان پاسخ به درخواست‌های انبوه مراجعان را نداشتند. مصاحبه‌شوندگان معتقد بودند که این مرحله بسیار چالشی بوده و انتظار مشخص ساکنان اقدام سریع مسئولان برای ورود به مرحله اجرا بوده است (یافته‌های مصاحبه‌ها، ۱۳۹۱).

۲-۲- مرحله سازماندهی

به اعتقاد مصاحبه‌شوندگان، پس از مرحله آغازین که با سردرگمی مراجعان همراه بوده است، مرحله بعدی سازمان یافتن نهادهای مسئول بازسازی و شهرداری و نهادهای عمومی دیگر و تشکیل گروه‌های معتمدان و نمایندگان اهالی شهر بوده است. تشکیل این نهادها، راهبرد امکان پذیر شدن اجرای پیشنهادهای بازسازی بوده است. پیوند ساکنان و انتخاب معتمدان به نظر مصاحبه‌شوندگان، گونه‌ای شبکه اجتماعی ایجاد کرده است که از یک سواطلاح رسانی می‌کرده و از سوی دیگر امکان تصمیم‌گیری را فراهم می‌نموده است (نتایج مصاحبه‌ها، ۱۳۹۱). در توصیه‌های کارگروه تخصصی توسعه شهری با محوریت سوانح طبیعی نیز بر اهمیت ساز و کارهای شبکه اجتماعی تأکید شده است. کار شبکه اجتماعی گسترده است و حتی ممکن است تشکیل صندوق‌های کمک‌رسانی مالی را نیز شامل شود، ولی کار اصلی آن امکان پذیر کردن مشارکت بین عوامل عمومی و خصوصی است و فرهنگ تعاون و همکاری جمعی برای کاهش اثرات خطرات

باشد. در بازسازی مشارکتی، مردم و دولت نقش یکدیگر را کامل می‌کنند. کار دولت، ارائه وام، هدایت فنی، تهیه طرح و تأمین منافع قشر آسیب‌پذیر می‌باشد. نقش مردم مدیریت ساخت، نظارت و پیگیری، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و انتخاب گزینه‌های مناسب در بازسازی است (هوائی، ۱۳۸۳، ۳). اگر خانواده‌های آسیب‌دیده در جریان بازسازی به مشارکت گرفته نشوند، عملیات بازسازی موفقیت‌آمیز نخواهد بود (سعیدی کیا، ۱۳۹۱، ۵). از دهه ۱۹۷۰ به بعد، مطالعات بسیاری در تجارب و رویکردهای بازسازی پس از سانحه با گرایش تدریجی از «تکنیک محوری» به سوی «جامعه محوری» انجام گرفت و آشکار شد که مشارکت جامعه آسیب‌دیده در فرآیند بازسازی نقش بسزائی در میزان موفقیت دارد (فلاحی، ۱۳۹۰، ۴).

۱-۲-۱- رویکرد به بازسازی قصرشیرین

گسترده‌ترین تجارب بازسازی در ایران، به بازسازی پس از جنگ بر می‌گردد که صدها شهر و روستا همزمان باید تجدید حیات می‌شدند. در طرح‌های بازسازی ۱۳۶۸ و پس از آن و اوایل دهه ۱۳۷۰ با همان نگرش جامعه محوری، اندیشه‌های مختلفی از طرف مدیران، دانشگاهیان و مشاوران، وارد این فرآیند شد و تجارب جهانی هم به کار گرفته شد. ولی با خاتمه بازسازی، این سوابق مورد پژوهش قرار نگرفت و از عصاره تجارب این دوره بزرگ، سند برجسته‌ای که در صورت بروز سایر سوانح به کار آید، تهیه نگردید. شاید به دلیل فقدان همین اندوخته تجربی غنی است که رویکرد به بازسازی در هر یک از زلزله‌ها به صورت مستقل انجام می‌شود و از تجربه‌های گذشته و یا مشابه، درس‌هایی گرفته نمی‌شود. به همین سبب بررسی تجربه قصرشیرین در این مقاله تنها یک مطالعه موضوعی نیست، بلکه الگویی از فرآیند جامع بازسازی‌های شهری بویژه در استان‌های غربی کشور است که این مدل بازسازی در آنها به کار گرفته شد^۲. بنابراین بعنوان تجربه‌ای مفید و با ارزش بازشناسی عوامل کلیدی و مؤثر آن می‌تواند هنوز قابل استفاده باشد. در ادامه پژوهش مشخص می‌شود که مبانی نظری بازسازی قصرشیرین همانند طرح‌های بازسازی جدید شهرهای آسیب‌دیده از زلزله است.

۲-۲-۱- وضعیت شهر در آغاز تهیه طرح بازسازی

پس از تخلیه شهر و عقب‌نشینی ارتش عراق، سیمای آنچه که از شهر باقی مانده بود، بسیار اسف‌بار بود. بیشتر باغ‌های شهر سوزانده شده و تعداد انگشت‌شماری بناهای نیمه‌مخروبه از شهر باقی مانده بود. بقیه شهر تخریب کامل شده و بخش مرکزی شهر تسطیح شده و حتی آثار پی ساختمان‌ها از میان رفته بود.

جدول ۱- نتایج نظرسنجی‌ها در مورد فرآیند چهار مرحله‌ای بازسازی.

موافق		مخالف		بدون نظر		بدون پاسخ		جمع	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۶	۷۶/۲	۲	۹/۵	۳	۱۴/۳	-	-	۲۱	۱۰۰

را گسترش می‌دهد (وزارت مسکن و شهرسازی، ۱۳۸۷، ۹۱).

۲-۳- مرحله تصمیم‌گیری

به اعتقاد مصاحبه‌شوندگان، در این مرحله، نهاد‌های عمومی و ساکنان شهر که در مرحله آغازین در برابر یکدیگر بودند، به تدریج با هم موازی و هم جهت شدند و امکان تصمیم‌گیری در مورد شیوه بازسازی شهر، تشخیص حقوق ساکنان و مصالح و منافع عمومی، فراهم شد. طرح بازسازی در اینجا بازگوکننده تصمیم‌ها و نظرات ذینفعان بود. این تصمیم‌ها حاصل رفت و برگشت مکرر نظرات و پیشنهادهای در میان مردم و مسئولان انطباق مداوم تصمیم‌ها و راه حل‌ها با محیط بود. جدول ۲، ارزیابی میزان مشارکت ساکنان شهر در تصمیم‌گیری‌های بازسازی را نشان می‌دهد.

در مورد میزان مشارکت مردم، پرسش‌شوندگان این توضیحات را افزودند که:

مشارکت در جریان بازسازی تا حدودی سلسله‌مراتبی است. یعنی اگر نخبگان و افراد مورد اعتماد ساکنان وارد مشارکت با نهادها شوند، اقدام آنها مورد پیگیری قرار می‌گیرد. به این ترتیب اقشار اجتماعی از بالا به پایین محرک یکدیگر برای ورود به این فرآیند می‌شوند. با این وجود اساساً مشارکت بسیار زیاد که مورد پرسش قرار گرفته بود، وجود ندارد. زیرا نهاد‌های مسئول بازسازی ظرفیت اجتماعی محدودی داشتند و بوروکراسی حاکم بر مراحل بازسازی، سطح مشارکت‌ها را تنزل می‌دهد.

۲-۴- مرحله تثبیت تصمیم‌ها و اجرا

تصمیم‌گیری و اجرا در طرح بازسازی قصرشیرین بنا به اعلام نظر پرسش‌شوندگان جریان‌ی تدریجی و گام به گام بوده است. به دلیل از میان رفتن حدود مالکیت‌ها، تشخیص معتمدان و نمایندگان مردم تدریجی و در پاره‌ای موارد نسبی بود. ولی همین توافق‌ها به ثبت می‌رسید و در طرح تثبیت، و برای آن پروانه احداث صادر می‌شد. جدول ۳، نشان دهنده فاصله تصمیم‌گیری‌ها با اجرا می‌باشد. در طرح بازسازی بم نیز همین الگو تکرار شده است و در موارد ابهام معتمدان مردم حدود مالکیت‌ها را تأیید کرده‌اند (سعیدی کیا، ۱۳۹۱، ۵). اما به نظر پرسش‌شوندگان، فرآیندی که منجر به توافق ساکنان در مورد حدود مالکیت

جدول ۲- ارزیابی میزان مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌های بازسازی شهر.

آنان می‌شد، حاصل گفتگوهای آنان و به یاد آوردن گذشته و سابقه‌های ذهنی و کمک مهندس مشاور به آنان برای ترسیم همین یافته‌های ذهنی و شفاف کردن تصویری بود که از گذشته شهر و بافت محل سکونت و یا کسب و کار خود به یاد داشتند. در مورد جدول ۳ نیز همانند پاسخ‌های قبلی افراد مورد پرسش تجربه‌های همسانی در مورد برخوردها نداشتند. ولی جمع بندی نظرات نشانگر سرعت بالای اجراء تصمیم‌ها و پیشنهادهای در روند بازسازی بوده است.

۳- مسائل بازسازی قصرشیرین

آغاز بازسازی قصرشیرین با سؤال‌های فراوانی روبرو بود. از جمله آنکه:

۱) مکان شهر کجا است؟ با توجه به مشکلات پیش آمده و نزدیکی به مرز و امکان بالقوه جنگ با عراق، آیا این شهر باید در جای قبلی بازسازی شود و یا به مکان امن تری منتقل شود؟ در مورد بازسازی بم نیز در آغاز کار همین سؤال مطرح شده است (هوائی، ۱۳۸۳، ۳).
۲) خواست و مصالح عمومی بر چه محورهایی استوار است؟
۳) چه راه کارهایی برای بازسازی شهر می‌توان پیدا کرد که موجب تجدید حیات عملکردهای شهر شود؟

۴) در صورت بازسازی شهر در مکان فعلی، با توجه به از بین رفتن اسناد و نقشه‌های شهر و آثار ابنیه و مالکیت‌ها، تا چه حدودی امکان تجدید ساختار بافت قبلی شهر وجود دارد؟
۵) در صورت بازسازی شهر در مکان فعلی، اولویت‌های بازسازی کدامند؟

۶) نقش هر یک از نهادها و مردم در بازسازی چیست و حدود مداخله آنان کدامند؟ (دفتر فنی، ۱۳۶۸، ۱۷-۲۱ و دفتر فنی، ۱۳۶۹، ۳۲ و مصاحبه عمیق، ۱۳۹۱).

پاسخ به این سؤال‌ها روشنگر مصلحت عمومی و خواست و گرایش‌های اصلی تعیین‌کننده سرنوشت شهر بوده است. کار بازسازی قصرشیرین از همین مرحله پاسخ به سؤال‌ها آغاز شد. اصلی‌ترین سئوالی که در شروع بازسازی قصرشیرین مطرح شد، تعیین مکان بازسازی شهر بود. جدول ۴ نشان دهنده اهمیت این سؤال و سایر سؤال‌های بازسازی است.

بسیار زیاد		زیاد		متوسط		کم		بدون پاسخ		جمع	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۲	۹/۵	۸	۳۸/۱	۸	۳۸/۱	۳	۱۴/۳	-	-	۲۱	۱۰۰

جدول ۳- ارزیابی میزان سرعت اجراء تصمیمات و پیشنهادهای مورد توافق با مصوب.

بسیار زیاد (۳ ماه)		زیاد (۶ ماه)		متوسط (۹ ماه)		کم (یکسال و بیشتر)		بدون پاسخ		جمع	
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
-	-	۸	۳۸/۱	۷	۳۳/۷	۴	۱۹	۲	۹/۵	۲۱	۱۰۰

تصمیم‌ها می‌تواند محتوای نظری فرآیند بازسازی محسوب شود.

۵- محتوای نظری فرآیند بازسازی

از دیدگاه فریدمن (Friedmann, quoted in Needham, 2004, 6)،
گفتمان شهرسازی ماهیت نظریه دارد و نظریه‌ها از گفتگو درباره
مسائل شهرسازی آغاز می‌شوند. در قصرشیرین نیز بازسازی شهر
با مذاکره میان عوامل دخیل در بازسازی، از جمله ستاد بازسازی،
شهرداری، فرمانداری، ساکنان شهر و نمایندگان آنها و مشاور
تهیه کننده طرح آغاز شده است. حاصل این گفتگوها عبارت
بوده است از تعیین مکان شهر، تصمیم در مورد میزان مداخله در
شکل قبلی شهر، پیدا کردن مسائل و مشکلات و راه حل‌های آنها،
تعیین نقش‌های جدید شهر، چگونگی احداث بناهای عمومی و
خصوصی، اسکان موقت، تأمین زمین جایگزین برای بناهایی که
امکان احداث نداشته‌اند و... بسیاری مسائل دیگر (دفتر فنی،
۱۳۶۹، ۳۳ و یافته‌های مصاحبه‌ها و پرسشنامه‌ها).

آنچه که در این تبادل آرا اتفاق افتاده است محتوا و ماهیت
نظری دارد، زیرا همانگونه که در بند ۱-۲ می‌تواند ماهیت نظریه
شهرسازی گفته شد، یکی از موضوع‌های اصلی نظریه شهرسازی
طرح سؤال‌ها و پاسخ به آنها است (بحرینی، ۱۳۸۶). بازسازی
قصرشیرین نیز با طرح مسائل شهر آغاز شد. مناقشه اصلی در
این گفتگوها بر سر مصلحت عمومی «تصمیم در مورد چگونگی
بازسازی و تجدید حیات شهر و ترسیم چشم انداز آینده آن» بوده
است. در بند یک ماهیت نظریه شهرسازی گفته شد که همه

مصلحت عمومی در اینجا موضوعی اساسی است که عوامل
دخیل در بازسازی شهر در آن تفاهم داشته‌اند. تعیین چگونگی
بازسازی و تجدید حیات شهر و ترسیم چشم انداز آینده
محورهای اصلی مصلحت عمومی بوده است (همان).
در جدول ۵، میزان اولویت هر یک از موارد جدول ۴ از
پرسش شدگان سؤال شده است.

۴- تحلیل نظرات مصاحبه شونده‌گان

از یافته‌های مصاحبه‌ها می‌توان نتیجه گرفت که:
۱) طرح بازسازی مجموعه‌ای از نظرات ذینفعان و مردم و
نهادهای مؤثر در بازسازی است که محتوای آن حاصل تعاملات،
تبادل نظرهای مکرر و انطباق تصمیم‌ها با اجرا می‌باشد.
۲) اساس رسیدن به توافق ذینفعان، گفتگو و اقناع طرفین
می‌باشد.
۳) در روند بازسازی، سلسله مراتب‌های اجتماعی و حضور
نخبگان جامعه می‌تواند محرک شکل‌گیری فرآیند باشد.
۴) میزان موفقیت در مشارکت نهادهای دخیل در بازسازی
و سرعت بخشیدن به فرآیند، بستگی به ظرفیت نهادها دارد.
۵) تصمیم‌گیری و اجرا در جریان بازسازی روندی تدریجی و
گام به گام است و هر قدر توافقی‌های بین عوامل دخیل سریع‌تر
صورت گیرد، مرحله اجرا و اقدام سرعت بیشتری می‌گیرد.
۶) گفتگو، تعامل ذینفعان و تلاش برای توافق و اجرای

جدول ۴- ارزیابی میزان توافق عمومی در مورد مسائل و سؤالات بازسازی شهر قصرشیرین.

شرح										ارزیابی نظرات عمومی				
خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		جمع		شرح				
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد					
۱۱	۵۲/۴	۷	۳۳/۳	۲	۹/۵	۱	۴/۸	۲۱	۱۰۰	بازسازی شهر در مکان قبلی*				
۱۲	۵۷	۴	۱۹	۳	۱۴/۳	۲	۹/۵	۲۱	۱۰۰	بازسازی شهر مانند وضع موجود**				
۱۷	۸۰/۱	۴	۱۹	-	-	-	-	۲۱	۱۰۰	ایمن سازی شهر در برابر مخاطرات				
۱۰	۴۷/۶	۷	۳۳/۳	۴	۱۹	-	-	۲۱	۱۰۰	تعیین اولویت‌های بازسازی***				
۱۹	۹۰/۵	۲	۹/۵	-	-	-	-	۲۱	۱۰۰	احیاء نقش فعال اقتصادی شهر				

* پاره‌ای از دستگاه‌ها اعتقاد داشتند برای ایمنی بلندمدت شهر باید آن را در فاصله‌ای دورتر از مرز نوسازی کرد.

** برخی نظرات معتقد به نوسازی شهر با تأمین حقوق مالکیت شهروندان با بافتی منظم تر بود و معتقد بود از فرصت بازسازی برای ایجاد شهری بدون مشکل باید استفاده کرد.

*** تعدادی از نظرات بر این اعتقاد بود که اولویت‌های بازسازی شهر مشخص است و باید به سرعت به اجرا پرداخت.

جدول ۵- تشخیص اولویت مسائل بازسازی.

شرح					مسائل بازسازی	
اولویت		بازسازی در مکان قبلی	بازسازی با حفظ الگوی گذشته	ایمن سازی	احیاء نقش اقتصادی	تعیین اولویت‌های بازسازی
۱	۱	۲	۳	۳	۳	۴

۳-۵- چگونگی تعیین حدود مالکیت‌ها

در بازسازی قصر شیرین در گام‌های فراتری که برای اجرای طرح برداشته شد، صاحبان املاک تخریب شده برای تعیین حدود املاکشان ناچار به توافق و پذیرش این نظم شدند که به توصیف بافت، شبکه معابر و همجواری‌ها بپردازند و نظم اجتماعی محله را به یاد بیاورند و حتی به یکدیگر کمک کنند تا این خاطرات را ترسیم کنند و به موزاییک بافت محله تبدیل کنند. این نقشه‌های ساده و ناقص اولیه در انطباق با محیط و زمین پس از اصلاح پیاپی به کمک مهندس مشاور طرح، به تدریج به نقشه‌های واقعی تبدیل شد و مبنای صدور پروانه ساختمان و ثبت املاک قرار گرفت. البته در مواقعی نیز علائمی در زمین پیدا می‌شد که به اصلاح این فرآیند کمک می‌کرد (دفتر فنی، ۱۳۶۸، ۱۲۳-۱۳۳، نتایج مصاحبه‌ها، ۱۳۹۱). در اینجا نیز محتوای نظری فرآیند بازسازی قابل ارزیابی است. زیرا: تبادل نظر بین ساکنان برای یافتن حدود بناها منجر به توضیح و تبیین پدیده شهری و درک چگونگی عملکرد بافت و نظم طبیعی آن شده است (بحرینی، ۱۳۸۶). این نظم مبنای معرفی حدود پلاک‌ها نیز قرار گرفته است. قبلاً اشاره شد که: «کاربرد نظریه‌ها جنبه مکانی دارد و رفت و برگشت بین تجارب می‌تواند خاص همان مکان باشد و بر پایه مسائل پدید آمده در آنجا، سازمان داده شود» (Needham, 2004, 7). همچنین اشاره شد که نظریه‌ها به توضیح و تبیین پدیدارهای شهری و ماهیت نظم و قانونمندی‌های می‌پردازند.

۴-۵- مداخله‌های شهرسازی

در هنگام تهیه و اجرای طرح بازسازی بنا به توافق همه گروه‌های ذینفع، اعم از ستاد بازسازی، شهرداری، فرمانداری، میراث فرهنگی، هیأت معتمدان و مشاور طرح، مقرر شد اشکالات شهرسازی قصر شیرین در هنگام اجرای طرح بازسازی حتی الامکان مرتفع شود (دفتر فنی، ۱۳۸۶، ۱۲۳ تا ۱۳۳). بدان معنی که: (۱) حدود آثار و میراث فرهنگی آزاد شود و ساخت و سازی در آنجا انجام نشود و سازمان مذکور موافقت مالکان را تأمین کند و به آنان در جای دیگری زمین داده شود. (۲) معابری که نیاز به تعریض داشتند در حد مطلوب تعریض شوند و ستاد بازسازی خسارت‌های عقب نشینی‌ها را پرداخت کند و یا زمین جایگزین به صاحبان املاک ارائه کند. (۳) خدمات عمومی مورد نیاز بافت تأمین شود. وجود اراضی خالی در داخل بافت محلات این نیازها را مرتفع می‌کرد و ستاد بازسازی نیز این زمین‌ها را خریداری می‌کرد (همان). (۴) آنچه که عوامل دخیل و ذینفع را به توافق در این موارد نزدیک می‌کرد، پیش بینی آینده و دست یافتن به «شهر خوب» بود. همه می‌پذیرفتند که به ازای ستمی که در طول جنگ به قصر شیرین وارد شد، این شهر به صورتی مطلوب ساخته شود. در نتیجه این فرآیند تمام بافت شهر مشمول تدابیر شهرسازی اصلاح کننده با هدف ایجاد شهر خوب و باززنده سازی قصر شیرین، قرار گرفت (همان). در این مرحله از جریان بازسازی نیز شکل گیری پاره‌ای دیگر از محتوای نظری قابل تشخیص است. در تبیین ماهیت نظریه شهرسازی گفته شد که هدف نظریه شهرسازی رسیدن به شهر

نظریه‌های شهرسازی بر محور موضوع منافع و مصالح عمومی ارتقاء پیدا کرده‌اند و چاره جوئی در این زمینه بخشی از نظریه شهرسازی می‌باشد (همان). می‌توان نتیجه گرفت که:

- (۱) محتوا و چارچوب‌های نظری شهرسازی بی‌آنکه نام برده شوند در روند اقدامات شهرسازی بروز می‌یابند و در مراحل مختلف آن به صورت طرح سؤالات، تشخیص ضرورت‌ها و تشخیص مصلحت عمومی اثرگذار هستند. این پدیده از آغاز اقدامات بازسازی قصر شیرین خود را نشان داده است.
- (۲) شرایط لازم برای پیدایش جنبه‌های نظری شهرسازی، شروع گفت‌وگو میان عوامل دخیل در بازسازی، در مورد مسائل مبتلابه و چگونگی بازسازی و اجرای آن بوده، که در مراحل بازسازی قصر شیرین نیز همین روال پدید آمده است.
- (۳) سایر ابعاد نظری شهرسازی را در تداوم اقدامات و تصمیم‌ها و تعاملاتی که منجر به موارد زیر شد باید جستجو کرد.

۱-۵- تعیین مکان شهر

یکی از چالش‌ها و سؤال‌های اصلی در روند بازسازی، تعیین مکان شهر قصر شیرین بود. بعضی از دستگاه‌های عمومی معتقد به نوسازی شهر در مکان امن تری با فاصله زیاد از مرز بودند. در اینجا آرای مردم بسیار مؤثر واقع شد و سرانجام بازسازی شهر در مکان قبلی تأیید شد (جدول‌های ۴ و ۵). یعنی اکثر نهاد‌های عمومی و مردم متقاعد شدند که بازسازی شهر در این مکان صحیح‌ترین راه حل و گزینه بازسازی می‌باشد. (یافته‌های مصاحبه‌ها، دفتر فنی، ۱۳۸۶، ۴۲). تصمیم گیری در مورد گزینه بهینه می‌تواند بخشی از محتوای نظری فرآیند بازسازی باشد.

۲-۵- شکل گیری روند بازسازی

از نظر شکل گیری ابعاد نظری در مراحل بازسازی می‌توان این روند را چنین تفسیر کرد و نتیجه گرفت که: (۱) در آغاز حرکت بین عوامل و نهاد‌های دخیل در بازسازی گفتگو و تبادل نظری انجام نمی‌گرفت. (۲) با برقراری ارتباط بین عوامل مؤثر در بازسازی و کوشش برای درک خواسته‌های یکدیگر، امکان تبادل نظر فراهم شد و از همین جا گفتگوها موجب پیدایش جنبه‌های نظری شد (Friedmann, quoted in Needham, 2004, 6). (۳) از این پس امکان تشخیص نیازها، انتخاب راه حل‌ها و هدف‌ها، پیش بینی آینده و هدایت روند بازسازی به وجود آمد. پیش آمدن این امکان به دلیل شناختی است که بین عوامل دخیل به وجود آمده است. در این مرحله بازسازی تبدیل به روند دخالت آگاهانه و هدفمند برای تغییر و اصلاح و بهبود اقدامات می‌شود و محتوای نظری بازسازی به آن مشروعیت می‌بخشد. در برابر توضیح این نتیجه گیری برای افراد مورد پرسش، ۱۷ نفر آنان (۸۱ درصد) این موضوع را تأیید کردند. پیدایش محتوای نظری در اینجا معلول گفت‌وگو بین ذینفعان و رفت و برگشت و تبادل نظر و یافتن راه حل‌ها می‌باشد (یافته‌های پرسشنامه‌ها و مصاحبه‌ها).

۵-۵- کاهش فاصله تصمیم‌گیری و اجرا

در تبیین ماهیت نظریه گفته شد که «کار نظریه‌های شهرسازی امروز کاهش و رفع فاصله بین تصمیم‌گیری و اجرا و به نتیجه رساندن فرآیند شهرسازی است» (بحرینی، ۱۳۸۶). در جریان بازسازی قصرشیرین فاصله تصمیم‌گیری در مورد چگونگی بازسازی با اجرای این تصمیم‌ها بسیار کاهش یافت و به هم نزدیک شد. تصمیم‌های نهایی در چارچوب طرح بازسازی برحسب مورد اعلام می‌شد. شهرداری با فاصله اندکی برای موارد اعلام شده پروانه احداث صادر میکرد و ستاد بازسازی امکانات اجرا و احداث را در اختیار متقاضیان قرار می‌داد. از آنجا که همه عوامل دخیل در بازسازی در جریان چگونگی تصمیم‌گیریها قرار داشتند، بنابراین در مرحله نهایی مانعی برای اجرای آنها وجود نداشت (دفتر فنی، ۱۳۶۹، ۷۹). جدول ۷، نتایج بررسی نظریات افراد مورد پرسش در این مورد را نشان می‌دهد.

جمع		کم **		متوسط **		زیاد *		بسیار زیاد *	
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
۱۰۰	۲۱	۹/۵	۲	۲۸/۶	۶	۳۸/۱	۸	۲۳/۸	۵

جدول ۶- ارزیابی تمایل ذینفعان و بویژه ساکنان شهر در دست یافتن به شهر خوب.

جدول ۷- ارزیابی فاصله تصمیم‌گیری و اجراء در روند بازسازی قصرشیرین.

جمع		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم	
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
۱۰۰	۲۱	-	-	۱۹	۴	۶۲/۹	۱۳	۱۹	۴

نتیجه

۳-۱) به پاسخ سؤالات می‌پردازد. این سؤالات به اقتضای هر مکانی متفاوت است. در قصرشیرین اصلی‌ترین سؤال انتخاب مکان شهر بود. برخی سؤالات اصلی دیگر در مورد چگونگی بازسازی شهر، میزان مداخله در شکل اولیه بافت، ایمن‌سازی شهر در برابر مخاطرات آبی، تعیین اولویت‌های بازسازی و احیای نقش اقتصادی شهر در شرایط جدید بود.

۳-۲) موضوع اصلی در مباحث نظری شهرسازی تشخیص «مصلحت عمومی» است، که می‌تواند مجموعه‌ای از خواسته‌ها باشد. در قصرشیرین بازسازی مجدد شهر و تجدید حیات آن در مکان قبلی و ترسیم چشم‌انداز آینده موضوع اصلی «مصلحت عمومی» بود، که تحقق آنها تبدیل به فرآیندی مرحله‌ای و گام به گام شد. به گونه‌ای که انجام این مراحل سرانجام به بازسازی شهر منجر شد. ۴) چگونگی شکل‌گیری محتوای نظری بازسازی و به دنبال آن الگوی بازسازی چنین است:

۴-۱) در آغاز بازسازی، ذینفعان و نهادهای دخیل امکان گفتگو و تبادل نظر و تعامل ندارند.

۴-۲) با آغاز گفتگو و برقراری روابط، آنچه که مورد توافق قرار می‌گیرد و منجر به گام‌های بعدی می‌شود، اولین پاره‌های نظری بازسازی می‌تواند باشد.

خوب است. یعنی شهر خوب چیست و چگونه می‌توان به آن رسید (بحرینی، ۱۳۸۶). در اینجا نیز ذینفعان در بازسازی قصرشیرین به «شهر خوب» می‌اندیشیدند و در گام‌های بازسازی تلاش داشتند که به این هدف برسند. در پرسش‌هایی که در این مورد انجام شد، میزان گرایش به این هدف مشخص شد. در اینجا سؤال این بود که عوامل دخیل در بازسازی و بویژه ساکنان شهر چقدر حاضر به پذیرش مداخله‌های شهرسازی برای رسیدن به شهری ایده آل و مطلوب از نظر آنان بوده‌اند؟ جدول ۶، نتایج پرسش از افراد را در موافقت با دست یافتن به شهر خوب نشان می‌دهد. افرادی که با آنان مصاحبه شد، معتقد بودند که شعار شهر خوب و تصویر اینکه قصرشیرین با سیمای زیباتری نسبت به گذشته بازسازی شود. در افکار عمومی انعکاس یافته و نظر اکثر ساکنان را جلب کرده بود. به گونه‌ای که تصور شهر خوب موجب همکاری بیشتر اهالی شهر در اجراء طرح بازسازی شده بود (نتایج مصاحبه‌ها، ۱۳۹۱).

در این تحقیق مشخص شد که به مجرد پدید آمدن نظم اولیه و مناسباتی که عوامل دخیل در بازسازی برقرار کردند، چارچوبی نظری شکل گرفت و قانونمندی‌های خود را در روند اقدامات بازسازی اعمال کرد. موارد زیر دلایل شکل‌گرفتن محتوای نظری در فرآیند بازسازی و اثبات فرضیه‌ها هستند:

۱) در تجارب جهانی نیز به مشارکت مردم و نهادهای عمومی و بدنبال آن به وجود آمدن الگوی مشابهی در بازسازی مناطق آسیب دیده، اشاره شده است. شرایط دشواری که در هنگام بروز این سوانح روی می‌دهد هر آنچه را که در تصمیم‌گیری و اجرا غیرکاربردی است، کنار می‌گذارد و چارچوب نظری خاصی را برای بازسازی بوجود می‌آورد که معلول جبر و فشار و ضرورت تصمیم‌گیری، چه در موارد فوری و چه در موارد بنیادی و آینده‌نگر است. ۲) محتوای نظری فرآیند بازسازی از میان ضرورت‌ها و مسائل و مشکلات پیش روی جریان بازسازی و شکل‌گیری نهادهای مسئول و دخیل در بازسازی و حضور باقی‌مانده ساکنان شهر و تعامل این عوامل و گفتمان و روابط بین آنان شکل می‌گیرد.

۳) الگوی بازسازی در مقایسه با تعاریفی که از نظریه‌های شناخته شده وجود دارد به علل زیر می‌تواند ماهیت و محتوای نظری داشته باشد.

که محتوای نظری بازسازی نامیده شد وجود دارد. ولی تمایز اصلی آنها در روندی است که در جریان بازسازی طی می شود که متفاوت با روند نرمال و عادی تغییرات شهری است.

۹) به نظر می رسد در مرحله تصمیم گیری و اجرا، قانونمندی ها و نظمی که در طول فرآیند بازسازی شکل گرفته است به الگوی شناخته شده ای تبدیل شده که اصول و ارکان آن مورد توافق عام قرار گرفته و از این پس جریان بازسازی را به سوی هدف های آن هدایت کرده است.

بنا بر آنچه که گفته شد و با استفاده از محتوای این تحقیق محتوای نظری جریان بازسازی شهر قصرشیرین را می توان چنین جمع بندی و تعریف کرد:

- مباحثی که نیازهای بازسازی را تشخیص می دهد و به سؤال ها و مسائل بازسازی پاسخ می گوید.

- نظرات ذینفعان و بویژه ساکنان شهر را به پیشنهادها و تصمیم های اجرایی تبدیل می کند.

- محتوای طرح بازسازی را بر مصالح عمومی منطبق می سازد و چشم انداز آینده شهر را ترسیم می کند.

- امکان مشارکت و اجماع نظرات ساکنان در مورد تعیین تکلیف مسائل بازسازی را فراهم می سازد.

- تداوم روند بازسازی و شیوه های مداخله در بافت با هدف بهتر شدن شرایط کالبدی و دسترسی ها و دست یافتن به «شهر خوب» را ممکن می سازد.

- فاصله تصمیم گیری و اجرا را حذف می کند و یابا به حداقل می رساند.

۳-۴) از این پس، شناخت مراحل بازسازی ممکن می شود و تشخیص داده می شود که در هر مرحله چکار باید کرد. در این صورت دیدگاه های نظری محتوای شناخت را تشکیل می دهد.

۴-۴) کار دیدگاه های نظری بازسازی، مشروعیت بخشیدن به مداخله ها و اقدامات اجرایی است. مشروعیت دادن را می توان انطباق اقدامات با انتظارات و با قوانین و مصوبه ها و تأمین رضایت عمومی، تعریف کرد.

۵) در هنگام بازسازی قصرشیرین، تعیین حدود مالکیت ها، تعیین میزان مداخله در بافت، تصمیم در مورد ایمن سازی شهر و گسترش آن به ماوراء رودخانه الوند، آزاد سازی عرصه های میراث فرهنگی و توافق هایی که در مورد این مداخله ها صورت می گیرد، همگی جنبه نظری دارند و می توانند پاره هایی از محتوای نظری بازسازی را تشکیل دهند.

۶) همانند نظریه های شهرسازی، هدف اصلی طرح بازسازی قصرشیرین تفسیر و تبیین شهر خوب و سازماندهی چگونگی رسیدن به آن بوده است. ماهیت نظری بازسازی در اینجا پیش بینی آینده و برنامه ریزی چگونگی رسیدن به آن می تواند باشد.

۷) کار دیگر نظریه شهرسازی، کاهش فاصله تصمیم گیری و اجرا است. در بازسازی نیز همین وضعیت وجود دارد و هدف طرح بازسازی به حداقل رساندن فاصله تصمیم گیری و اجرا بوده است. مصاحبه شدگان اذعان داشتند که در جریان بازسازی، تصمیم های گرفته شده در زمانی کوتاه اجرا می شده است.

۸) مشابهت های فراوانی میان نظریه شهرسازی و آنچه

پی نوشت ها

۱- سعیدی کیا، محمد (۱۳۹۱)، بازسازی نباید آمرانه باشد، هفته نامه تجارت فردا، شماره ۳۲.

۲- فلاحي، علیرضا (۱۳۹۰)، رویکردهای بازسازی مسکن پس از سانحه، از تولد تا بلوغ، صفحه، شماره ۵۳.

۳- عرصه، مهندسین مشاور (۱۳۶۹)، طرح بازسازی شهر خرمشهر، ستاد بازسازی مناطق آسیب دیده در جنگ تحمیلی.

۴- کامروا، سید محمد علی (۱۳۶۴)، اصول سازماندهی و بازسازی و نوسازی مناطق جنگ زده در زمان جنگ، مجموعه مقالات کنفرانس بین المللی بازسازی مناطق جنگ زده.

۵- مصاحبه عمیق و تکمیل پرسشنامه با افراد دخیل در بازسازی قصرشیرین (۱۳۹۱). وزارت مسکن و شهرسازی (۱۳۸۷)، دومین اجلاس وزاری مسکن و شهرسازی آسیا-اقیانوسیه، تهران.

۶- هوئی، علیرضا (۱۳۸۲)، شیوه بازسازی بم، سمینار بازسازی بم، دانشگاه آزاد، واحد بوشهر.

۱- این نظرات در کارگاه تخصصی توسعه شهری با محوریت سوانح طبیعی در دومین اجلاس وزاری مسکن و شهرسازی کشورهای حوزه آسیا-اقیانوسیه در سال ۱۳۸۷ در تهران، با تأکید بر اجماع جهانی و منطقه ای پیرامون انتخاب راهبردها و سیاست های مشترک کاهش آسیب ها مطرح شد.

۲- تهیه کننده این مقاله در هنگام بازسازی، مسئولیت تهیه طرح های قصرشیرین، سرپل ذهاب و گیلان غرب را به عهده داشته و مشاور ستاد معین بازسازی خرمشهر نیز بوده است.

۳- منظور شهرهای سرپل ذهاب، گیلان غرب، نوسود، نودشه و باینگان است. طرح بازسازی دوشهر اول توسط نگارنده با همکاری تیمی از کارشناسان متخصص و طرح سه شهر بعدی توسط جهاد دانشگاهی دانشگاه علم و صنعت، تهیه شد.

فهرست منابع

بحرینی، سید حسین (۱۳۸۶)، نظریه های پیشرفته شهرسازی، محتوای درس در دوره دکتری شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشکده شهرسازی، دانشگاه تهران.

بهراد فر، مصطفی (۱۳۸۲)، زلزله بم و تبیین زمینه ها، مبانی و استراتژی بازسازی شهر، فصلنامه شهرسازی و معماری، سال سیزدهم، شماره پنجم و ششم.

خورشیدیان، عبدالمجید (۱۳۹۰)، سرپناه موقت پس از سانحه، بررسی سیاست های تأمین مسکن موقت پس از زلزله ۱۳۸۵، صفحه، شماره ۵۳.

دفتر فنی استانداری (۱۳۶۸)، طرح بازسازی قصرشیرین، استانداری کرمانشاه.

دفتر فنی استانداری (۱۳۶۹)، پرونده بازسازی قصرشیرین (مکاتبات مصوبات)، استانداری کرمانشاه.

Brooks, Michael, P. (2002), *Planning Theory for Practitioners*, APA, Planners Press.

Fainstein, Susan, S. (2000), *New Directions in Planning Theory*, *Urban Affairs Review*, vol.35.

Friedmann, Jhon (2003), *Why do Planning Theory? Planning Theory Commentary*, Sage Publications, www.Sagepublications. http://Sagepub.com.

Needham, Barrie (2004), *John Friend: Advising and Theorizing*, *Planning Theory Symposium Essay*, Sage, www.Sagepublications. http://Sagepub.com.